

УДК 336.7

Корнилюк Р. В.

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМНОГО РИЗИКУ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

У статті досліджено структурні тенденції розвитку банківської системи протягом 2006–2016 рр., яке можна назвати «втраченим десятиліттям» з огляду на формування та реалізацію низки істотних системних ризиків. Здійснено комплексне ретроспективне дослідження динаміки ключових фінансових індикаторів банків протягом 2006–2016 рр. З погляду еволюції формування, поточних трендів та внеску в системний ризик висвітлено проблематику непрацюючих кредитів, доларизації, неякісного корпоративного управління. Розглянуто наявні можливості та бар'єри для відновлення кредитування банківського сектору в процесі фінансової стабілізації. Результати емпіричного аналізу сприяють глибшому розумінню джерел системного ризику і структурних проблем у банківському секторі України, що були сформовані та реалізовані під час попередніх бумів та криз.

Ключові слова: банківська система, системний ризик, фінансова криза, проблемні кредити, кредитний цикл.

Постановка проблеми. Протягом 2006–2016 рр. банківська система України зазнала істотних структурних змін, пройшовши період буму, кризи, стабілізації та очищення. Надмірний оптимізм щодо зростання ринку банківських послуг, бум іпотечного і споживчого кредитування, експансія іноземних банків у 2006–2008 рр. змінилися кризовими явищами 2009–2010 рр., результати яких не були подолані впродовж наступних трьох років відносно стабілізації. Внаслідок реалізації системного ризику та проактивної реакції регулятора в період очищення 2014–2016 рр. відбулися різкі частки державних банків, виведення дев'яти десятків неплатоспроможних приватних локальних фінансових інституцій, посилення ролі європейських і послаблення російських банків, а також певне зростання концентрації на ринку. Нові системні тренди на початку 2017 р. у формі підвищення прозорості банківської власності, докапіталізації, зниження депозитних ставок, зростання операційної дохідності та успіхи в боротьбі з інсайдерським кредитуванням свідчать про певні ознаки досягнення макрофінансової стабілізації, проте лишається маса хронічних проблем, накопичених десятиліттями, що досі стримують ріст кредитування, надійності, продуктивності та прибутковості банківської системи і є потенційними джерелами формування системного ризику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ретроспективні емпіричні дослідження трендів фінансових систем та моніторинг індикаторів системних ризиків у банківському секторі – достатньо популярна тематика маси зарубіжних наукових праць, серед яких слід відзначити роботи Р. Барро [1], Р. Енгла [2] М. Домбровскі [3], М. Павловської [4], Дж. Тейлора [5]. Останнім часом НБУ провів роботу з реформування не лише статистичної бази, а й аналітичного складника регулярної звітності щодо банківських тенденцій на українському ринку [6]. Низка українських науковців також звертала увагу на проблематику структурного розвитку банківської системи, серед яких: І. Качур, В. Лепушинський та Р. Замміт [7], З. Васильченко [8], О. Дзюблук [9], І. Івасів [10]. Аналіз висновків наукових праць і наше емпіричне дослідження свідчать, що початок фінансових бумів та криз є поворотними пунктами в розвитку банківської системи України. Саме вони стають точками відліку важливих системних зрушень, які впливають на всіх без винятку учасників і часто формують дисбаланси, наслідки яких здатні чинити тиск упродовж тривалого часу [11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Підсумовуючи огляд робіт вітчизняних учених на дану тематику, варто відзначити,

що часто вони мають спеціалізований характер або ж стосуються більш ранніх періодів розвитку банківської системи. Таким чином, актуальним лишається питання розгляду системних проблем на базі більш детальної авторської агрегації емпіричних фінансових даних індивідуальних банків за довгострокові часові періоди, що дало б змогу відійти від поширеної практики аналізу виключно загальносистемних індикаторів або фрагментарності досліджень у часовому чи структурному вимірі.

У цій статті відображена загальна динаміка банківської системи за період 2006–2016 рр., що дає відповідь на питання, яким був і яким став банківський ринок за цей час, а також перевіряє гіпотезу про, те, що окреслений період має риси «втраченого десятиліття» для банківського ринку з огляду на масштаби сформованих та реалізованих системних ризиків [11].

Мета статті полягає в оцінці ключових тенденцій розвитку банківської системи України протягом останнього десятиліття, поглибленні розуміння поточних структурних змін із погляду формування системного ризику, а також на основі отриманих результатів розроблені пропозиції для банківського регулятора щодо подальшого стратегічного планування макропруденційної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Банківська система України за відносно короткий період сучасної історії пережила етапи зародження, короткотривалих підйомів та різких падінь, за якими слідувала стабілізація зі збереженням посткризових дисбалансів. Ранні етапи формування і модернізації банківської системи 1991–2005 рр. не є предметом нашої статті, оскільки більшість структурних рис і дисбалансів, які становлять профіль нинішньої системи, формувалися у наступне десятиріччя: сучасні бізнес-моделі іноземних та державних банків, обсяги проблемних і валютних кредитів, роздрібний банківський ринок загалом. Для акцентування уваги на більш важливих для поточного стану системи історичних структурних процесах пропонуємо сфокусуватися на 11-річному періоді – з початку 2006 до кінця 2016 р.

На старті досліджуваного періоду станом на 01.01.2006 банківська система України складалася зі 163 платоспроможних банків, що мали загальний обсяг активів 223 млрд. грн., або 37 млрд. євро (рис. 1, 3, 4). Попри незначну ємкість ринок був надмірно фрагментований (індекс Херфіндала-Хіршмана = 389), із великою кількістю малих за розміром кептивних та непрозорих банків, які належали локальним власникам і часто виконували функцію розрахункових центрів та казначейств при пов'язаних ФПП. Найбільші державні банки «Укрєк-

сімбанк» та «Ощадбанк» займали шість-сім позиції за обсягом активів із загальною часткою ринку 9%, поступаючись за розміром локальним на той час «ПриватБанку» (І. Коломойський і Г. Боголюбов), «Промінвестбанку» (В. Матвієнко), «Укрсоцбанку» (В. Пінчук), а також «Авалю» та «Укрсиббанку», які шойно привернули увагу іноземних інвесторів. Як бачимо, лідери ринку належали переважно представникам вітчизняного бізнесу, які створили банки з нуля («ПриватБанк») або отримали корпоративний контроль над низкою державних банківських активів у ході приватизації у 90-х («Промінвестбанк», «Укрсоцбанк»). Серед менших за обсягом вітчизняних банків активними учасниками ринку в «середньому ешелоні» були «ПУМБ», «Фінанси та Кредит», «Надра», «Форум», «Укрпромбанк», «Хрещатик», «Брокбізнесбанк». При цьому багато інших фінансових інституцій часто являли собою «банки-ліцензії», існування яких виправдовувалося епізодичними операціями в інтересах акціонерів чи планами з перепродажу в майбутньому іноземним інвесторам, які тільки розпочинали активно цікавитися ринком.

Малочисельна група іноземних банків, що увійшли на ринок упродовж попередніх етапів («ІНГ Банк», «СітіБанк», «ХФБ Банк», «Райффайзен банк» (Україна), «Каліон Банк Україна» тощо), займаючи менше 7% ринку, вели переважно корпоративний бізнес, обслуговуючи іноземні компанії. Російські банки не мали істотного впливу на процеси в секторі з огляду на низьку ринкову частку в 0,9%. Роздрібний напрям банківського бізнесу лишався слабо розвинутим із незначною кількістю гравців через низький рівень доходів населення, високі ризики попередніх періодів, а також нестачу капіталу. Основними причинами високої фрагментарності системи та засилля недокапіталізованих і непрозорих банків із локальними власниками були надто низькі бар'єри для входження в ринок та слабкий контроль над прозорістю, репутацією та фінансовою стійкістю акціонерів із боку регулятора.

Подальший досліджуваний період рекомендуємо розділити на чотири етапи:

I. Бум (2006–2008 рр.) – після Помаранчевої революції у банківській системі відбулися серйозні структурні перетворення внаслідок масових процесів поглинання локальних банків іноземними банківськими групами (UniCredit, Raiffeisen, BNPParibas, Intesa, Commerzbank тощо). На тлі сприятливої кон'юнктури на зовнішніх товарних ринках, монетарної експансії та фондування іно-

земних банків на ринку спостерігалось активне зростання кредитування, у тому числі в роздрібно-му бізнесі. Втім, цей бурхливий розвиток фінансового сектору швидко змінився кризою.

II. Криза (2009–2010 рр.) – банківська криза, що розпочалася у четвертому кварталі 2008 р. і була складовою частиною глобальної фінансової кризи, хоча й мала національну специфіку з огляду на перекредитування, валютні дисбаланси та залежність від сировинного експорту. Криза супроводжувалася девальвацією гривні з 4,6 до 8–9 грн./долар, падінням ВВП на 15% та банківською панікою, що призвела до банкрутства близько трьох десятків вітчизняних приватних банків та націоналізації банків «Родовід», «Київ», «Укргазбанк».

III. Стабілізація (2011–2013 рр.) – стабілізація та повільне відновлення. Відбувається вихід із банківського ринку чи активного роздрібно-го бізнесу частини іноземних банківських груп (SEB, Swedbank, Commerz, Erste, Societe Generale тощо). Певна стабілізація у банківському секторі супроводжувалася зростанням гривневих депозитів та створенням нових схемних приватних банків, причому проблема недіючих кредитів не була вирішена з огляду на можливість приховувати реальну якість кредитного портфеля. Локальні банки лишалися слабо капіталізованими, а іноземні вели політику жорсткої оптимізації витрат.

IV. Очищення (2014–2016 рр.) – процес активної реакції регулятора на виклики банківської кризи, в якій повністю проявились невирішені приховані дисбаланси двох попередніх періодів. Цей «ідеальний шторм» в Україні став поєднанням жорстких шоків, серед яких тригерами стали анексія Криму та конфлікт на сході країни. Загострення воєнно-політичної і макроекономічної ситуації запустило процеси банківської паніки, девальвації гривні, різкого падіння адекватності капіталу та зростання недіючих кредитів. НБУ розпочав масове очищення банківського сектору, в результаті якого дев'ять десятків фінансово слабких, схемних або непрозорих банків залишили ринок.

Протягом усього аналізованого періоду масштаби системи зазнали суттєвих змін. Кількість платоспроможних банків, відображених у кварталній звітності НБУ, поступово зростала під час буму з 163 до 182 банків (рис. 1). Після хвилі банкрутств за наслідками кризи 2009–2010 рр. чисельність банків дещо знизилася, однак на місці старих тільки в період 2011–2013 рр. було створено

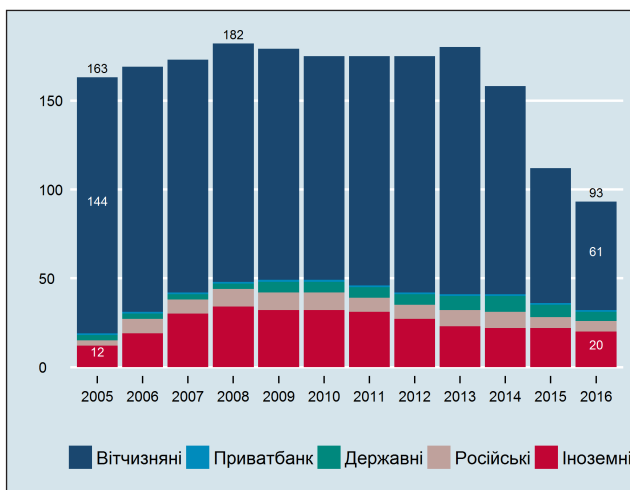

Рис. 1. Кількість діючих банків в Україні за групами банків

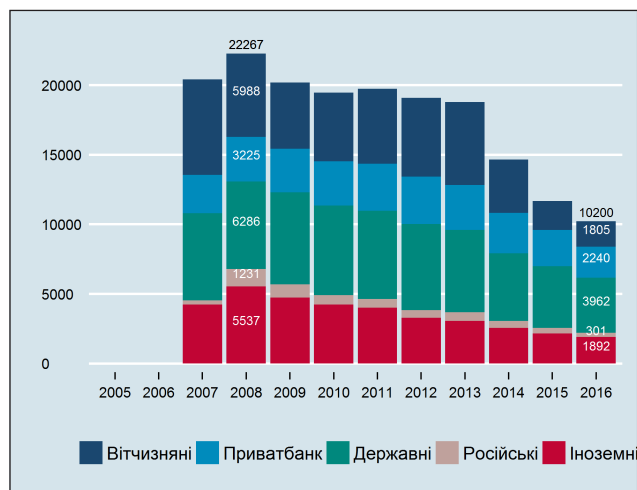

Рис. 2. Динаміка банківської мережі за групами банків

16 нових банків завдяки низьким бар'єрам для входу і недостатній жорсткості регуляторних процедур під час перевірки акціонерів на репутацію і фінансову стійкість. Поява новостворених банків сприяла відновленню докризової максимальної кількості наприкінці етапу стабілізації в 2013 р. Після цього відбулося різке скорочення кількості банків унаслідок політики регулятора з очищення від де-факто неплатоспроможних та фінансово ризикових банків, що до кризи контролювали близько 1/3 активів системи. На початок 2017 р. на банківському ринку України діяло 93 банки. Станом на 01.11.2017 кількість банків знизилась до 87 – історично найнижчого значення у ХХІ ст.

Схожою тенденцією, що розпочалася ще у кризовому 2009 р., стало масове і невпинне скорочення банківської мережі з 22,3 тис. до 10,2 тис. підрозділів, яке особливо пришвидшилося впродовж періодів кризи та очищення (гр. 2). Іноземні банки за цей час поступово скоротили мережу на 66%, державні (без урахування «ПриватБанку») – на 37% у рамках політики зниження операційних витрат. Водночас вітчизняні приватні банки скорочували мережу значно нижчими темпами, а частина з них навіть активно збільшувала територіальну присутність. Така стратегія локальних банків акумулювала неефективність, що стало додатковим фактором різкого погіршення їхнього фінансового стану і подальшого

банкрутства. Так, серед лідерів із росту мережі підрозділів у 2009–2015 рр. були пізніше ліквідовані «Авант», «Артем», «ЮСБ», «Платинум», «Михайлівський», «Народний капітал» тощо.

Оцінивши динаміку зміни номінальних масштабів банківської системи, можна прийти до висновку, що загальні активи банківської системи за досліджуваний період зросли з 223 до 1 737 млрд. грн. Попри те, що номіновані у гривні загальні активи банківського сектора підвищилися у сім разів, а зобов'язання – у шість разів за останню декаду, їхні еквіваленти в євро знаходяться на рівні 2007 р. унаслідок двох хвиль масштабної девальвації (рис. 3, 4). Така динаміка ключових індикаторів обсягу банківського ринку підводить нас до думки про «втрачене десятиліття». У ході подальшого дослідження ми побачимо, наскільки ця гіпотеза підтвердиться рештою показників.

Порівняно з банківськими секторами інших країн Центрально-Східної Європи український ринок залишається невеликим із погляду чистих активів із врахуванням резервів під кредитні ризики, особливо якщо їхній обсяг поділити на кількість населення. Так, 48 млрд. євро чистих активів та 60 млрд. євро загальних за підсумками 2015 р. робить банківський сектор України порівнюваним із набагато меншими Хорватією чи Словенією, а відносно Польщі її банківська система менша у 7,8 рази (рис. 5).

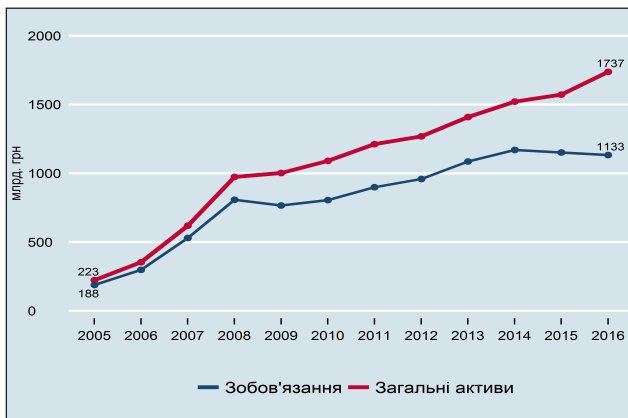

Рис. 3. Динаміка загальних активів та зобов'язань банків, млрд. грн.

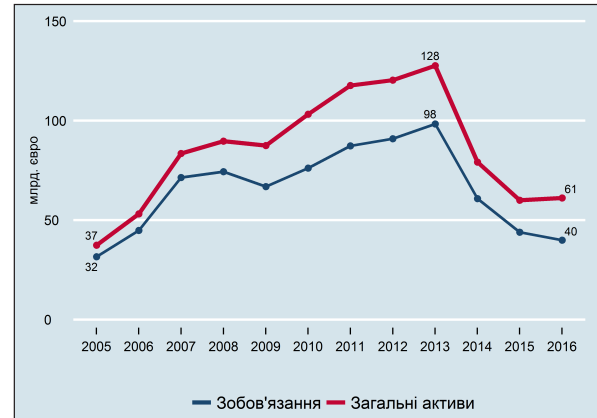

Рис. 4. Динаміка загальних активів та зобов'язань банків, млрд. євро

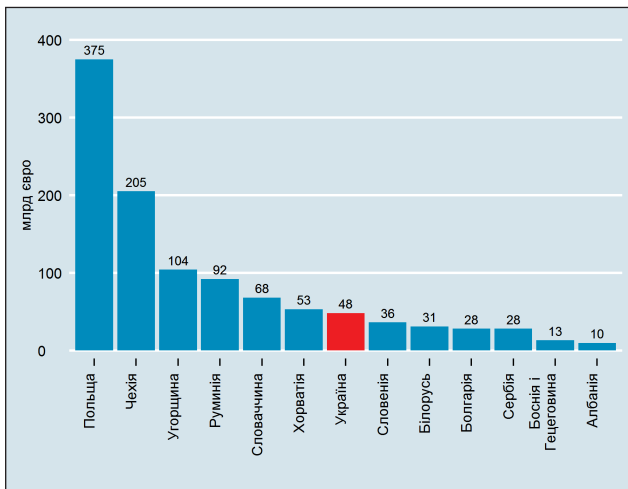

Рис. 5. Чисті активи банківських систем країн ЦСЄ, 01.01.2016, млрд. євро

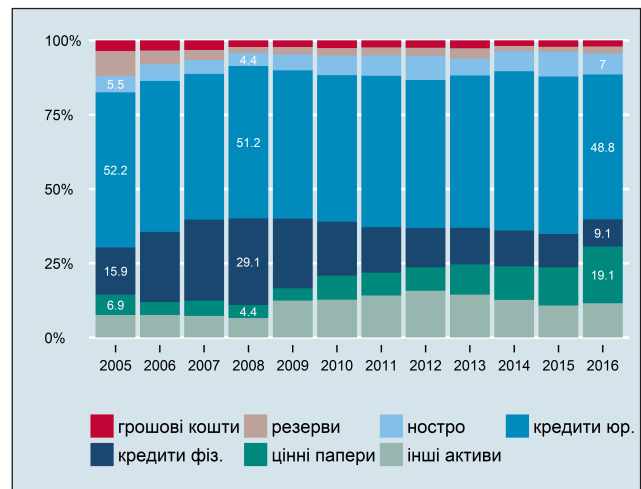

Рис. 6. Структура активів банківської системи України, %

Джерело: Raiffeisen[12], НБУ[6]

Розглянувши детальніше склад активів банківської системи, можна прийти до висновку, що в структурі активів протягом 2006–2016 рр. традиційно переважали кредити. При цьому їхня частка поступово знижувалася з 68% до 58% на користь цінних паперів, особливо суттєвий спад відбувся після націоналізації «ПриватБанку», що передбачала поповнення інвестиційного портфелю новим випуском ОВДП. У результаті цього, а також зростання попиту банків на низькоризикові державні цінні папери, частка інвестиційного портфелю в активах зросла із 7% до 19% за останнє десятиліття. Близько 10% банки тримають у грошових коштах, еквівалентах, резервах у НБУ і на ностро-рахунках (рис. 6).

Із погляду клієнтської структури кредитного портфелю під час досліджуваного періоду відбувалося переформатування. Після росту роздрібних кредитів до 273 млрд. грн. (36,3% кредитного портфелю) у 2008 р. їхній обсяг почав скорочуватися впродовж наступних періодів кризи, стабілізації та очищення до 155 млрд. грн (15,7%) за 2016 р. Багато виданих до глобальної кризи кредитів було списано з огляду на масові неплатежі, викликані валютним шоком і слабким законодавчим захистом прав кредиторів. Таким чином, частка ритейлових кредитів упала більш ніж удвічі, з 36,3 до 15,7%, після буму споживчого кредитування, а відношення кредитів фізичних осіб до ВВП скоротилося з 25,6% у 2008 р. до 2,8% у першому кварталі 2017 р. Відродженню споживчого кредитування не сприяли темпи росту реальних доходів населення та втрата іноземними інвесторами інтересу до кредитної активності через значні фінансові втрати (рис. 7).

Валютна структура кредитного портфелю лишається достатньо стійкою, наполовину складаючись із валютних позик. Перша хвиля росту чистих кредитів в іноземній валюті відбулася у часи буму, сягнувши 433 млрд. грн. за 2008 р., або 59% загального портфелю. Після кризи банківський сектор переорієнтувався з кредитування в іноземній валюті до гривневих позик, зниживши частку валютних кредитів із 50 до 33% станом на початок другої кризи. На жаль, девальвація гривні в 2014–2015 рр. призвела до повторної переоцінки кредитів, що у гривневому вираженні становили від загальної суми банківських кредитів 49% наприкінці 2016 р. і 48% станом на 01.03.2017. Таким чином, висока доларизація

кредитного портфелю досі лишається джерелом системного ризику у випадку активізації девальваційних процесів.

Ретроспективний аналіз якісної структури кредитів є більш складним завданням, адже статистичні дані щодо частки недіючих кредитів (NPLs) в Україні донедавна лишалися достатньо спотвореними внаслідок значних відмінностей між національними і міжнародними стандартами фінансової звітності, які були в більшій частині подолані лише з імплементацією нової Постанови № 351 від 30.06.2016 про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями. Станом на початок 2017 р. обсяг непрацюючих кредитів становив близько 38% (рис. 9), тоді як після переходу на нову методику підрахунку їх обсяг було оцінено НБУ в понад 55% (рис. 10). Така цифра наближається до експертних оцінок учасниками ринку і свідчить про низьке покриття резервами кредитного портфелю, хоча цей показник варіюється залежно від груп банків.

Методологічні зміни у визначенні NPLs часто траплялися й раніше, що частково пояснює різкі зміни в оцінці проблемного портфелю і недостатньо строгі підходи регулятора до встановлення реальної якості активів у минулі періоди, коли частка NPLs була явно заниженою. Про це свідчать незалежні оцінки рейтингових агенцій за попередні, ще докризові періоди, згідно з якими частка недіючих кредитів коливалася в діапазоні 30–45% попри офіційні цифри менше 20%. Після стрес-тестування 2015 р., регулятор заявив, що не всі банки добросовісно розкривають обсяги NPLs у своїх балансах через небажання доформувати резерви, про що свідчить й історія численних дефолтів.

Висока частка NPLs у майбутньому (поряд з іншими факторами) буде стримувати процес відновлення кредитування економіки. Як показують поточні тенденції, активізація кредитування залежить не тільки від пропозиції кредитних ресурсів (адже у банків з'явилося достатньо наявної вільної ліквідності та капіталу) чи вартості депозитних ресурсів, яка суттєво знизилася услід за обліковою ставкою НБУ. Ключовими бар'єрами для розвитку кредитного ринку лишаються стримування ключовими гравцями – державними банками – темпів подальшого зниження депозитних ставок, високі премії за кредитні ризики, дефіцит добро-

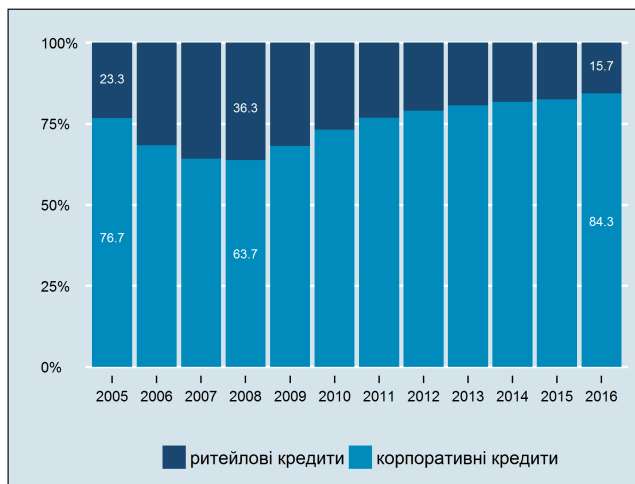

Рис. 7. Кредитний портфель банків у розрізі клієнтів, %

Рис. 8. Кредитний портфель банків у розрізі валют, %

Рис. 9. Частка недіючих кредитів та частка простроченої заборгованості у валових кредитах

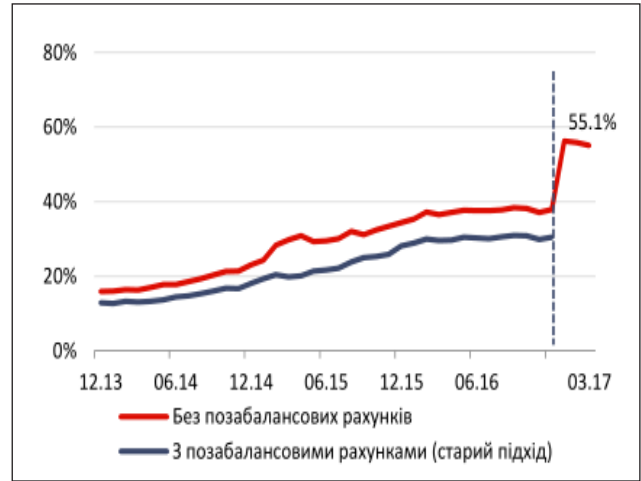

Рис. 10. Частка недіючих кредитів у портфелях, за новими даними НБУ (2017 р.)

совісних корпоративних позичальників та низький фінансовий стан населення. Отже, ключ до підвищення прибутковості банківського сектору через відновлення кредитування полягає у корекції депозитної політики державних банків, низки інших соціально-економічних реформ, зокрема стимулювання появи нових ефективних власників шляхом приватизації та деолігархізації.

Продовжуючи аналіз, слід звернути увагу й на динаміку пасивів. На початку 2017-го зобов'язання платоспроможних українських банків загальною сумою 1 112 млрд грн. переважно складаються із 39% ритейлових депозитів та 33% корпоративних вкладів (рис. 11). Кошти банків, які під час буму 2006–2008 рр. зросли із 17% до майже 40%, протягом наступних періодів суттєво знизилися – до 6,5% на початок 2017 р.

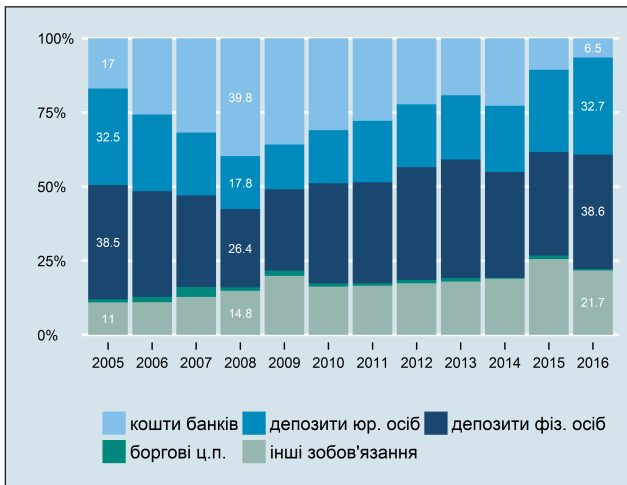

Рис. 11. Структура зобов'язань банківської системи, %

Головні причини відходу від зовнішнього позикового фінансування пов'язані зі згортанням кредитної активності, а отже, і внутрішньогрупових транскордонних кредитних ліній іноземних банків, втратою доступу локальних банків до ринків міжнародного капіталу і курсом на приведення відношення кредитів до депозитів (LTD ratio) до більш збалансованих значень. Як наслідок, загалом структура активів та зобов'язань стала більш адекватною, кредитування тепер забезпечується ресурсами внутрішнього депозитного ринку, хоча існу-

ють окремі групи банків (наприклад, із російським капіталом), у яких досі частка позик від материнських холдингів лишається достатньо значною.

Протягом 2006–2010 рр. депозитний ринок в Україні все більше орієнтувався на ресурси населення, обсяг яких зріс із 73 до 210 млрд. грн, а частка збільшилася із 54 до 65% (рис. 12). Посилення ролі роздрібних депозитів було пов'язане з більш активною роботою банків на масовому ринку та поступовим утвердженням бізнес-моделі ритейлового фондування інсайдерських кредитів, потреба в якій особливо зросла у власників вітчизняних ФПГ під час кризи. Втім, після незначних змін у період стабілізації в процесі наступного очищення ринку частка депозитів населення знову повернулася до 54,2% у 2016 р. На початку 2014 р. частка вкладів фізичних осіб була на 10 п. п. вищою і знизилася внаслідок вищої схильності населення до набігів на банки (bank run) порівняно з корпоративними клієнтами та поступовим падінням популярності бізнес-моделі типових українських банків. Не сприяє активному росту депозитів населення і зниження депозитних ставок, змушуючи власників заощаджень шукати альтернативні напрями для вкладень.

Історично Україна з погляду депозитного портфелю є бівалютною країною через слабке виконання національною валютою функції нагромадження вартості та розвиток тіньової економіки. Як результат, частка вкладів в іноземній валюті становить 46,3%, а в національній – 53,7% наприкінці аналізованого періоду (рис. 13). Ця пропорція змінювалася протягом останніх 11 років на користь гривневих депозитів, пікові значення яких були досягнуті в 2007 та 2013 рр., становлячи більше 63%. Як бачимо, навіть у ці періоди українці тримали значну частку вкладів у валюті, що пояснювалося історично сформованим страхом перед девальвацією гривні в умовах фактично фіксованого курсу, що мав здатність різко падати. Ріст індикатора доларизації вкладів у періоди кризи 2009–2010 рр. та очищення 2014–2016 рр. пояснюється переорієнтацією депозитних портфелів за новим курсом після суттєвої девальвації, незважаючи на більш істотний відтік валютних вкладів порівняно з гривневими під час банківської паніки і нижчі темпи приросту в період посткризового відновлення. Як не парадоксально, валютна лібералізація може стати одним із рішень проблеми доларизації вкладів, адже перехід від пострадянської до сучасної моделі валютного ринку допоможе зни-

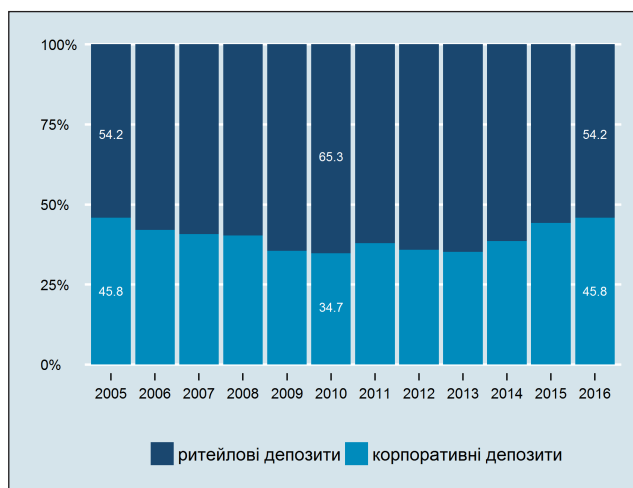

Рис. 12. Депозитний портфель банків у розрізі клієнтів, %

Рис. 13. Депозитний портфель банків у розрізі валют, %

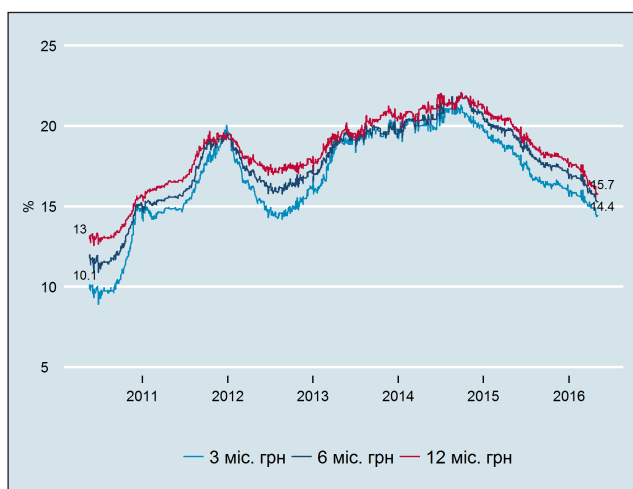

Рис. 14. Динаміка гривневих депозитних ставок UIRD із 18.05.2011 до 04.05.2017

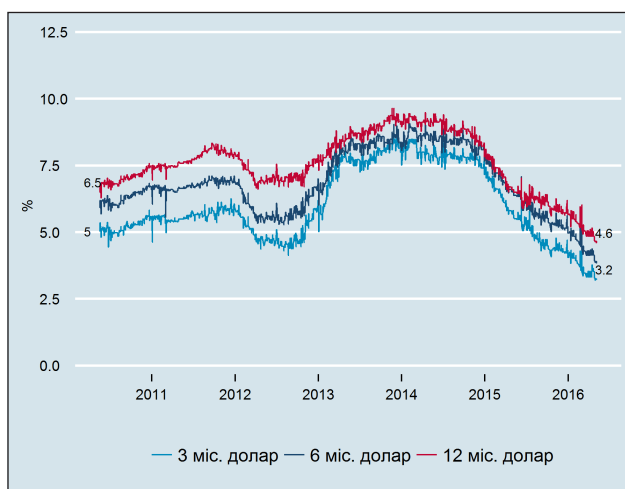

Рис. 15. Динаміка доларових депозитних ставок UIRD із 18.05.2011 до 04.05.2017

зити традиційну історичну залежність фінансової стійкості банківської системи від валютних шоків. Разом із тим через високу трансмісію валютного курсу до інфляції і наявні цілі НБУ щодо нагромадження золотовалютних резервів наявні об'єктивні обмеження у темпах лібералізації та реформування валютного ринку. Незважаючи на це, бажано вже сьогодні розпочати фундаментальну перебудову моделі функціонування валютного ринку згідно з концепцією переходу до ринку вільного капіталу.

Щодо динаміки строкової структури депозитного портфелю, то вона зазнала певного впливу банківської паніки та внесення ВРУ змін до Цивільного кодексу в 2015 р., згідно з якими депозити остаточно були визнані строковими контрактами без можливості дострокового розірвання. Як наслідок, відбулося деяке підвищення частки поточних депозитів, але інші строкові депозити можна тепер сміливо вважати стабільним джерелом строкових пасивів банків. У 2014–2015 рр. клієнти надавали перевагу депозитним продуктам із короткими строками, проте в 2016 р. через різке падіння ставок і макрофінансову стабілізацію намітилася тенденція до зростання обсягу вкладів строком більше шести місяців.

Хронічною проблемою банківської системи впродовж десятиліття була надмірно висока вартість депозитних ресурсів. Оскільки ми володіємо точ-

ними даними про ставки найбільших банків у розрізі валют та строків лише після впровадження індексу UIRD, детальний аналіз можливий із 2011 р., коли гривневі ставки становили 10–13%, а доларові – 5–6,5% (рис. 14, 15). Після цього ставки росли, незважаючи на падіння офіційної інфляції внаслідок рестрикційної політики НБУ зі стримування гривневої ліквідності, необхідної тоді для утримання фіксованого курсу 8 грн./долар у період стабілізації. Апогеєм проблем із ліквідністю став четвертий квартал 2012 р., коли середня вартість тримісячних вкладів була вищою, ніж у 12-місячних, сягнувши 20%. Нетривалий тренд на зниження ставок наприкінці 2013-го змінився на висхідний, що посилювався під час паніки 2014 р., за результатами якого вартість депозитних ресурсів досягла пікових значень у середині 2015 р. (середня депозитна ставка індексу UIRD на той час перевищила 22%).

Депозитні ставки взяли курс на стрімке зниження на етапі очищення та після успішної реалізації політики інфляційного таргетування услід за обліковою ставкою НБУ і на початок 2017 р. становили 15–17%, тобто перебували на рівні 2012 р. Де-факто реальна вартість депозитних вкладів стала ще нижчою з огляду на вищу інфляцію порівняно з її майже нульовими значеннями 2012-го. Також варто зазначити, що в структурі індексу UIRD тоді обліковувалися вклади з можливістю дострокового

розірвання, заміщені в ході очищення більш дорогими класичними строковими депозитами. Подібні низхідні тренди більш виражено проявилися у падінні ставок на валютні вклади. Іншою важливою передумовою зниження вартості депозитних ресурсів стало очищення ринку від високоризикованих банків, які раніше, ведучи депозитний бізнес у стилі *ponzi-finance*, залучали депозити за ціною значно вище середньоринкових ставок. Зниження депозитних ставок є вагомим результатом макропруденційної політики НБУ та позитивним сигналом для фінансової стійкості банківської системи, оскільки це необхідна (втім, не достатня) умова для здешевлення та відновлення кредитування.

Наступним предметом нашого аналізу став банківський капітал. Обсяги власного капіталу банківської системи, номіновані в гривні, найбільш активно зростали під час буму – з 25 до 119 млрд грн., що було на той час необхідно для забезпечення зростання обсягів кредитування. За наслідками кризи через закриття банків і значні збитки відбулося зниження загального обсягу власного капіталу – до 115 млрд грн., хоча діючі банки були змушені нарощувати статутний капітал для абсорбації втрат за кредитними портфелями. Таким чином, протягом періоду стабілізації відбулося певне зростання власного капіталу до 193 млрд. у 2013 р. Здійснивши падіння до 104 млрд. у 2014–2015 рр., пов'язане з неплатоспроможністю багатьох банків і значним непокритим збитком системи, власний капітал банківського сектору змінив тренд на зростання у 2016 р. (рис. 16).

Відсутність можливостей для генерації прибутків призвела до того, що єдиним джерелом збільшення власного капіталу став статутний капітал, який на початок 2017 р. у багатьох банків перевищує власний (рис. 17). Попри те, що банківська система втратила власний капітал унаслідок гігантських збитків та банкрутства 90 банків, статутний капітал збільшувався протягом періоду очищення більш ніж удвічі, зі 185 до 415 млрд грн. Системна стратегія НБУ включала загальну оцінку реального фінансового стану банків у рамках програми з оцінки якості активів і проведення стрестестування 2014–2015 рр. Це стимулювало підвищення капіталізації багатьох банків до цільових орієнтирів. Так, перші 20 банків на початку 2017 р. досягли мінімуму 5% адекватності капіталу, а на кінець року планується досягнення 7%. Друга двадцятка банків, окрім двох відразу виведених із ринку, досягла цілі у 0%.

Важливою подією, що вплинула на ріст статутного капіталу в системі, стала націоналізація «ПриватБанку» в грудні 2016 р. і його докапіталізація за рахунок бюджетних коштів. Загалом у період очищення платоспроможні банки було докапіталізовано більш ніж на 130 млрд грн. (без «ПриватБанку»), додатково проведено докапіталізацію «ПриватБанку» на 116 млрд. Крім того, що були здійснені зазначені масштабні фінансові вливання нового капіталу в банківський сектор, після банківської паніки 2014–2015 рр. почали повертатися депозити, розпочавши процес оздоровлення та перезавантаження банківської системи. Підвищення вимог до мінімального обсягу капіталу (до 500 млн грн.) сприятиме подальшій консолідації ринку і зниженню кількості банків. За підрахунками, згідно з графіком підвищення нормативу Н1, акціонери будуть змушені інвестувати близько 20 млрд грн. нового капіталу до 2024 р., зокрема 16 млрд. до 2019 р. [11].

Складність капіталізації банків тісно пов'язана з проблемою низької прибутковості. Банківська система виявлялася збитковою шість разів протягом 12 останніх років, відображаючи весь обсяг глибини попередньої кризи. При цьому масштаби збитків суттєво переважали обсяги позитивного фінансового результату протягом прибуткових років буму та стабілізації. 2014–2015 рр. стали найбільш драматичними роками в історії банківського сектору України XXI ст., згенерувавши 120 млрд грн. збитків, які були доповнені негативним фінансовим результатом у 159 млрд грн. за 2016 р. переважно внаслідок формування резервів під кредитні ризики «ПриватБанку» після відображення реального стану його активів. У 2016 р., незважаючи на максимальні збитки, в яких ключовим компонентом був негативний фінрезультат «ПриватБанку» в 165 млрд грн., кількість збиткових банків та їхня частка почали знижуватися відповідно з 44% до 31% і з 39% до 33%. Це також свідчить про завершення етапу очищення. Скоріш за все, 2017 р. стане (можливо, за винятком «ПриватБанку») прибутковим для банківської системи.

Тренди індикаторів ефективності банківської системи також змінювалися залежно від періодів. Варто зазначити, що навіть на етапі буму ефективність доходів і витрат суттєво не поліпшувалася, тобто розвиток банківської системи мав екстенсивний характер шляхом розширення операцій без підвищення їх продуктивності. Криза ще більше погір-

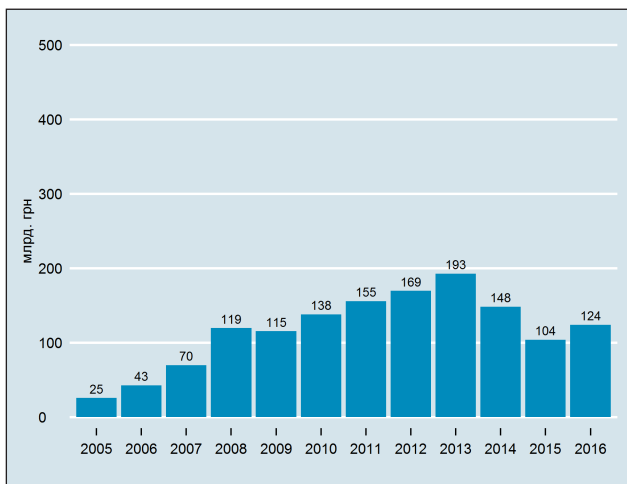

Рис. 16. Власний капітал банківської системи, млрд. грн.

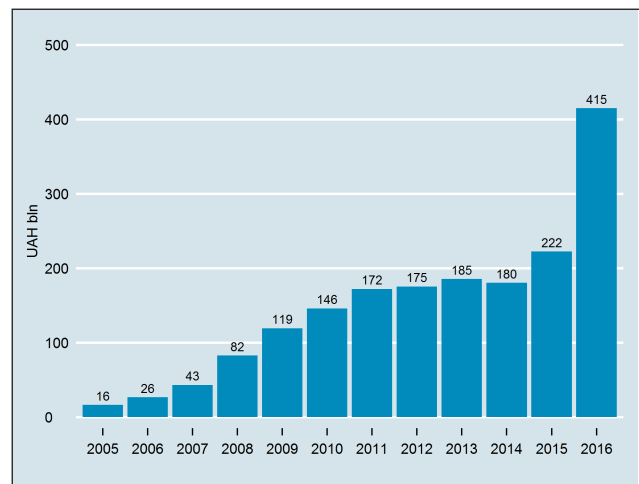

Рис. 17. Статутний капітал банківської системи, млрд. грн.

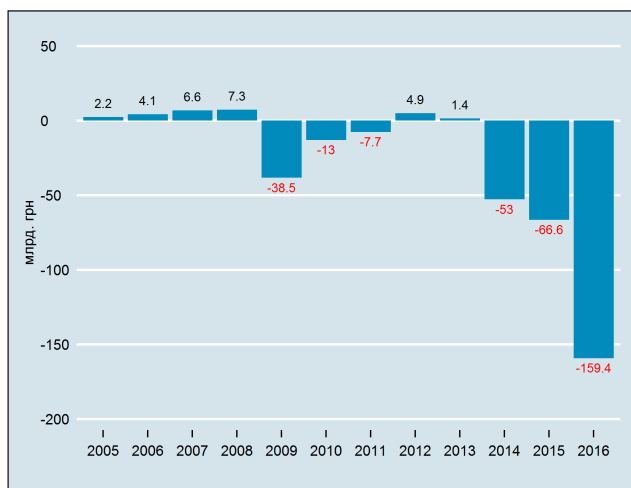

Рис. 18. Фінансовий результат банківської системи, млрд. грн.

шила ситуацію з рентабельністю, яка отримала деяке поліпшення в період стабілізації, однак ці позитивні показники викликають скепсис з огляду на пізніше виявлені потреби у резервуванні в багатьох банків. Про загострення проблем з ефективністю в часи стабілізації свідчить зростання середнього показника ефективності процентних витрат – *Cost-to-Income ratio (CIR)* з 52 до 61% через високу вартість ресурсів і низький потенціал для генерації процентних доходів. Проблеми з ефективністю витрат і продуктивністю стали явними під час очищення, коли CIR зріс до 69% у 2015 р.

Попри катастрофічні значення *ROE* та *ROA* за підсумками 2016 р. на рівні -12,6 та -116,7% відповідно аналіз середнього CIR по системі підтверджує наявність позитивної зміни в бік зниження відношення процентних витрат до процентних доходів із десятирічного максимуму 69% до 66%. Підвищення ефективності витрат частково може бути наслідком здешевлення депозитного фондуювання та стабілізації процентних надходжень від робочих активів.

Висновки. Ретроспективні дослідження довгострокової динаміки розвитку банківського сектору мають напрохуд велике значення для розбудови стійкої фінансової системи в майбутньому. Ідентифікація глибинних причин наявних дисбалансів, аналіз формування джерел системного ризику і пошук адекватних регуляторних рішень неможливі без засвоєння історичних уроків, якими багата майже 30-річна історія сучасної банківської системи.

Головні помилки, що сприяли акумуляції системного ризику під час буму 2006–2008 рр. полягали у рості кредитування без огляду на кращі практики ризик-менеджменту, зокрема в частині управління ліквідністю, процентним та валютним ризиками. Втім, значна частина дисбалансів була закладена ще в попередньому десятилітті, у 1994–2005 рр., коли через інституційну слабкість регулятора було допущено формування непрозорої, високофрагментованої, недокапіталізованої банківської системи із засиллям «банків-ліцензій», схемних фінустанов та «розрахункових центрів» при ФПГ із низькопродуктивною системою операційного управління, неефективними кредитними комітетами, інсайдерським кредитуванням та неякісною фінзвітністю.

Уроки першої кризи 2009–2010 рр. не були враховані під час стабілізації 2011–2013 рр.: внутрішні дисбаланси продовжували приховуватися та накопичуватися у вигляді невідповідності строкової, процентної і валютної структури активів і зобов'язань,

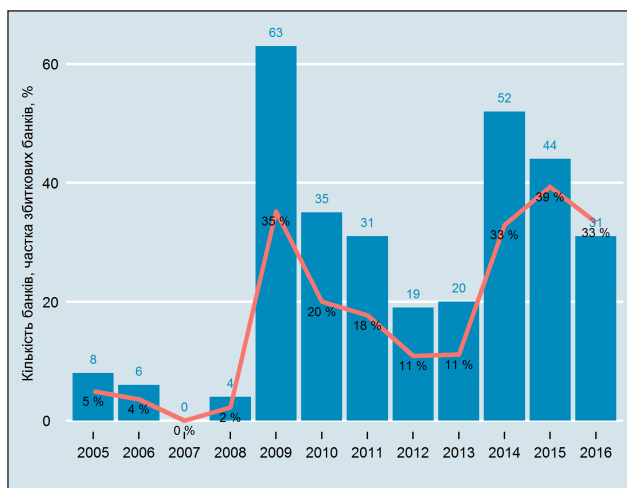

Рис. 19. Кількість і частка збиткових банків на банківському ринку

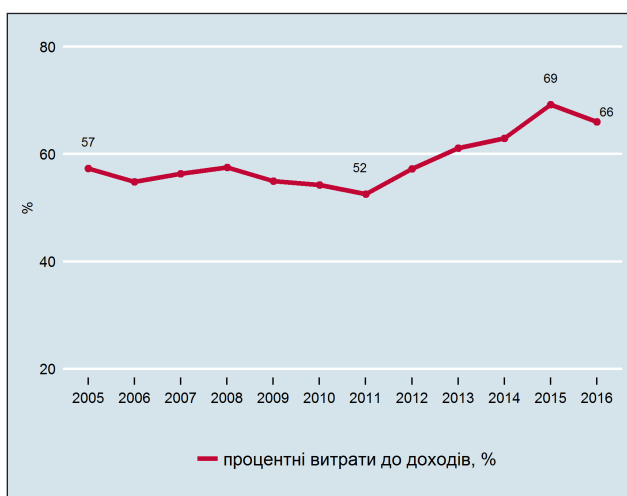

Рис. 20. Cost-to-Income ratio банківської системи

високої частки зомбі-банків, непрацюючих кредитів, схемних операцій, кредитування пов'язаних осіб, нерационального перерозподілу депозитного ринку на користь фінансово слабких банків із завищеними ставками, голоду гривневої ліквідності і зниження золотовалютних резервів заради фіксації валютного курсу тощо. Під час кризи і стабілізації через слабкий банківський нагляд не відбулося очікуваного поповнення капіталу та резервів для повної абсорбції портфельних втрат. Серйозні помилки були допущені і в ході націоналізації банків «Київ», «Родовід» та «Укргазбанк».

Як наслідок, друга криза 2014–2016 рр., яку можна назвати періодом очищення, була значно болючішою, мала більш суспільні витрати і зумовила необхідність більш жорстких антикризових дій регулятора у відповідь на нові макрофінансові та воєнно-політичні шоки, підсилені наявністю хронічних системних проблем. Фінансово слабкі банки, які були не виведені з ринку під час кризи, згодом таки не зуміли відповісти на виклики 2014 р.

Період 2006–2016 рр., який ми вивчали, є «втраченим десятиліттям» для розвитку банківської системи, на що вказує низка індикаторів: повернення обсягів загальних активів, номінованих у євро, до рівня десятирічної давності; ріст кількості банків, що закінчився ліквідацією 90 слабких, схемних та непрозорих фінансових установ у період очищення; накопичення баласту непрацюючих кредитів; фак-

тична відсутність цілих продуктових сегментів банківського ринку, характерних для розвинутих країн, зокрема у формі довгострокових депозитів, іпотечних, автомобільних чи студентських кредитів; висока збитковість системи, що в разі перевищує загальну прибутковість у часи нормалізації; слабкі темпи росту продуктивності праці та впровадження сучасних технологій. Певні успіхи боротьби з доларизацією в періоди буму та стабілізації завершилися поверненням до бівалютності банківських балансів.

Розуміючи, що однієї статті недостатньо для розкриття усієї проблематики розвитку банків-

ської системи за обраний часовий період, необхідно продовжувати подальші емпіричні дослідження, які можуть включати: аналіз динаміки розвитку бізнес-моделей банків і їх впливу на індивідуальну надійність та системну фінансову стійкість, а також аналіз більш ранніх періодів розвитку банківського ринку в 1988–2005 рр., коли були закладені основи теперішньої банківської системи. Знання фінансової історії, фундаментальних засад наявних системних тенденцій украї важливе для розуміння майбутнього, адекватної реакції на нові шоки та використання унікальних можливостей нового етапу розвитку банківського ринку.

Список використаних джерел:

1. Barro R. Rare Events and Long-Run Risks [Електронний ресурс] / R. Barro, T. Jin // NBER Working Papers 21871. – 2016. – Available at : <https://ssrn.com/abstract=2933697>.
2. Engle R. Systemic Risk in Europe / R. Engle, E. Jondeau, M. Rockinger // Review of Finance. – 2015. – № 19. – P. 145–190.
3. Dabrowski M. Currency crises in post-Soviet economies – a never ending story? / M. Dabrowski // Russian Journal of Economics. – 2016. – № 2. – P. 302–326.
4. Pawłowska M. Changes in the size and structure of the European Union banking sector – the role of competition between banks / M. Pawłowska // NBP Working Paper. – 2015. – № 205. – P. 4–37.
5. Taylor J. The Financial Crisis and the Policy Responses: An Empirical Analysis of What Went Wrong / John Taylor // NBER Working Papers. – 2009. – № 14631.
6. Звіт про фінансову стабільність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=50604896>.
7. Качур І. Баланс Національного банку України: до, під час та після кризи / І. Качур, В. Лепушинський, Р. Замміт // Вісник НБУ. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=37557117>.
8. Васильченко З.М. Структурні диспропорції у розвитку банківської системи України / З.М. Васильченко // Фінанси України. – 2005. – № 9. – С. 140–150.
9. Дзюблук О.В. Актуальні проблеми розвитку банківської системи / О.В. Дзюблук // Банківська справа. – 2016. – № 1. – С. 3–32.
10. Івасів І.Б. Яка банківська система потрібна Україні? / І.Б. Івасів // Вісник НБУ. – 1997. – № 4. – С. 50–52.
11. Rashkovan V. Banking system of Ukraine: the start of the new era after the lost decade? / V. Rashkovan, R. Kornyluk // Manuscript in preparation. – 2017.
12. CEE Banking Sector Report // Raiffeisen Research [Електронний ресурс]. – Available at : <http://www.rbinternational.com/eBusiness/services/resources/media/829189266947841370-829189181316930732-1162386883983662776-1-2-EN.pdf>.

Корнилюк Р. В.

ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана»

ЭВОЛЮЦИЯ СИСТЕМНОГО РИСКА БАНКОВСКОГО СЕКТОРА УКРАИНЫ

Резюме

В статье исследованы структурные тенденции развития банковской системы в течение 2006–2016 гг., которые называют «потерянным десятилетием», учитывая формирование и реализацию ряда существенных системных рисков. Осуществлено комплексное ретроспективное исследование динамики ключевых финансовых индикаторов банков за период 2006–2016 гг. С точки зрения эволюции формирования, текущих трендов и вклада в системный риск освещена проблематика неработающих кредитов, долларизации, некачественного корпоративного управления. Рассмотрены имеющиеся возможности и барьеры для возобновления кредитования банковского сектора в процессе финансовой стабилизации. Результаты эмпирического анализа способствуют более глубокому пониманию источников системного риска и структурных проблем в банковском секторе Украины, которые были сформированы и реализованы во время предыдущих бумов и кризисов.

Ключевые слова: банковская система, системный риск, финансовый кризис, проблемные кредиты, кредитный цикл.

Kornyluk R. V.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

EVOLUTION OF SYSTEMIC RISK IN UKRAINIAN BANKING SYSTEM

Summary

The article investigates the structural trends of the banking system development during 2006–2016, which is called the "lost decade" due to the formation and implementation of a numerous systemic risks. A comprehensive retrospective study of the key banks financial indicators dynamics during 2006–2016 was presented. Current trends and their contribution to systemic risk, e.g. the problems of NPLs, dollarization, and poor corporate governance are highlighted. Existing opportunities and barriers for lending recovery during financial stabilization are considered. Empirical findings contribute to a deeper understanding of the systemic risk sources and structural problems within banking sector of Ukraine, which were formed and implemented during previous booms and crises.

Keywords: banking system, systemic risk, financial crisis, non-performing loans, credit cycle.